

4. Кримінальний Кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

5. Как отличить поддельные кроссовки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lookatme.ru/flow/posts/snicker-culture/91033-kak-otlichit-poddelnye-krossovki>.

6. Наказ № 102 МВС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0275-17>.

Сливка І.Ю.

судовий експерт,

Закарпатський науково-дослідний

експертно-криміналістичний центр МВС України

ЗНАЧЕННЯ ОКРЕМИХ НЕВЕРБАЛЬНИХ СИГНАЛІВ В КОНТЕКСТІ ДОПИТУ

З криміналістичної точки зору допит – це засіб збирання і перевірки не лише доказів, а й такої інформації, відомостей про факти й обставини, що мають орієнтуюче значення, і які слідчий чи інша уповноважена особа отримує від допитуваного шляхом проведення бесіди за допомогою вербальної та невербальної комунікації. Аналіз невербальних сигналів в процесі комунікацій слідчого з допитуваним дає змогу встановити реальний стан допитуваного під час допиту, різне реагування на те чи інше запитання або пред'явлений доказ. Ці зовнішні прояви не мають доказового значення, але мають важливу орієнтуючу функцію.

У вітчизняній літературі наводиться [1] наступний перелік підстав для припущення про нещирість допитуваного:

1) надмірно категоричне судження про всі деталі обставин, що з'ясовуються, крайній автоматизм викладу показань, позбавлений навіть натяку на який-небудь сумнів або суперечливість;

2) неприродно експансивне звинувачення інших допитаних у нещирості та нарочито гучне обурення їхньою поведінкою;

3) занадто докладні й емоційні показання про обставини, які не мають значення для справи і, судячи з певних даних, які не сприймалися допитуваним;

4) умовчання про факт, обставину, вкрай істотних для справи і, судячи за деякими даними, добре відомому допитуваному (наприклад, про знайомство з певною особою, про учасників якої-небудь події, час, місце, спосіб злочину, майно, викраденому злочинцями і т. д.);

5) промовка про яку-небудь деталь розслідуваної події при ствердженні допитуваного, що учасникам цієї події він не був і нічого про неї не чув, нічого не бачив і не знає;

6) неадекватно перебільшена реакція на задане в числі нейтральних критичне питання (яке стосується важливої обставини розслідуваної події), під впливом якого допитуваний переходить в стан крайнього збудження, надмірної розгубленості;

7) зовнішні прояви надмірного внутрішнього напруження: почервоніння обличчя, тремтіння рук, ніг, «бігаючі» очі, уповільнення мовлення, суперечливість, часті «заминки», тривалі паузи, нерідко повторні зітхання, часте поправлення краватки та ін.

Більшість людей насамперед звертають увагу на найменш достовірні джерела – слова і вирази обличчя – і таким чином легко помиляються. Брехуни зазвичай відстежують, контролюють і приховують не всі аспекти своєї поведінки. Швидше за все, вони не змогли б цього зробити, навіть якщо б дуже схотіли. Коли особа хоче щось приховати, то вона ретельно обмірковує свої слова не тільки тому, що їй відомо, яку увагу приділяють інші люди цьому джерелу інформації, але й тому, що за слова швидше доведеться відповідати, ніж за тон, вираз обличчя або рухи тіла. Разом з тим, треба пам'ятати, що брехню не завжди можна визначити за аналізом поведінкових ознак. Навіть при наявності кількох ознак, які можуть свідчити про брехню, такий висновок матиме лише ймовірний характер – *не існує жодних специфічних ознак брехні у поведінці людини*. Враховуючи це, пропонуємо наступне визначення

невербальних сигналів, яке навів у своїй книзі колишній агент Федерального Бюро Джо Наварро: невербальні сигнали (невербальна комунікація) – це спосіб передачі інформації за допомогою не мовленнєвих засобів, таких як вирази обличчя, жести, дотики, рухи, пози, декоративні деталі (одяг, прикраси, зачіска, татуювання) а також тон, тембр і гучність голосу (але не значення слів). За допомогою засобів невербальної комунікації зазвичай передається від 60 до 65 відсотків всієї інформації при міжособистісному спілкуванні. У зв'язку з тим, що особи не завжди усвідомлюють, що використовують засоби невербальної комунікації, «мова тіла» часто виявляється більш правдивою, ніж вимовлені слова, які свідомо підбираються так, що отримати найбільш бажані для допитуваного результати [2].

Однак не всі рухи тіла є однаковими за ступенем достовірності. Британський доктор наук по зоології Десмонд Морріс [3] пропонує наступну шкалу достовірності сигналів, в якій на початку знаходяться найбільш достовірні сигнали, а в кінці списку – найменш достовірні:

1) автономні сигнали; 2) сигнали, які подаються ногами; 3) сигнали, які подаються тулубом; 4) несвідома жестикуляція; 5) свідомі жести; 6) вирази обличчя; 7) мовлення. Різна градація сигналів за достовірністю пов'язана з тим, що не всі рухи тіла людина контролює однаково свідомо. Наприклад, до автономних сигналів належать переважно ті сигнали, які контролюються вегетативною нервовою системою людини, тобто які особа свідомо не контролює.

1. Автономні сигнали – їх можна вважати істинним практично завжди, тому що навіть якщо особа усвідомлює, що подає такі сигнали, то контролювати їх не в змозі. Наприклад, особа не може збліднути або вкритися потом, навіть якщо дуже цього захоче. Однак, зазвичай такі сигнали можна спостерігати лише в ситуаціях, які пов'язані з бурхливим проявом емоцій. Менш емоційні ситуації

супроводжуються іншими рухами тіла. До групи автономних сигналів відносяться:

- підвищене потовиділення;
- прискорене ковтання;
- блідість та рум'янець;
- сигнали зіниць ока.

Більшість цих ознак виникає внаслідок діяльності вегетативної нервової системи людини. Особливої уваги заслуговують зіниці ока. Зіниця людини змінює діаметр в залежності від освітлення навколо. Але крім цього, узагальнюючи проведені психологами дослідження можна стверджувати, що коли людина дивиться на об'єкт який їй подобається, її зіниці збільшуються в діаметрі; і, навпаки, коли об'єкт викликає негативні емоції, то діаметр зіниць зменшується. Однак, в умовах допиту треба стежити за тим, щоб освітленні в приміщенні не змінювалося, тільки в такому випадку сигналам зіниць можна довіряти.

2. Сигнали, які подаються ногами – нижні кінцівки людини в найменшій степені підвладні контролю свідомості. Це відбувається тому, що наша увага, зазвичай, зосереджена на обличчі співрозмовника [3]. Коли людина стикається з чимось небезпечним або просто неприємним, її стопи і ноги реагують так само, яка в доісторичні часи. Підпорядковуючись механізму «замри, біжи або бийся» (який працює на рівні примітивних рефлексів без участі високоорганізованих когнітивних процесів) спочатку ноги завмирають, потім відбувається реакція дистанціювання, і як остання стадія – ноги «готуються до бою» та наносять удар. В контексті допиту може мати важливе значення кут повороту ніг та стоп – зазвичай, людина повертається тілом до всього, що їй подобається або що доставляє задоволення, включаючи людину, з якою відбувається комунікація. І, навпаки, людині властиво відвертатися від людини, яка їй не подобається. Якщо в процесі допиту допитуваний поступово повертає стопи, це може служити ознакою його бажання звільнитися, покинути місце, в якому він

знаходиться. Крім цього, якщо після озвучення певного питання допитуваний поступово або раптово повертає стопи, то таку інформацію необхідно проаналізувати та встановити її причини. Таке саме значення може мати сигнал, коли допитуваний кладе руки на коліна – такий жест однозначно свідчить про те, що людина бажає закінчити зустріч та піти. Такий жест може доповнюватися нахилом тулуба та/або тим, що особа посувається на край стільця. Іншим сигналом може бути широко розставлені стопи і ноги – такий сигнал в процесі допиту може свідчити про наявність серйозних розбіжностей або потенційних неприємностей (оскільки в стані конфронтації людина розставляє стопи і ноги в сторони не тільки для того, щоб досягти стійкості, але і для того, щоб захопити більше території). Чим більша напруженість ситуації, тим ширше людина розставляє ноги. Особлива увага слідчого має приділятися поведінці стоп допитуваного. Зазвичай, в покачуванні та порухах стоп особи немає нічого незвичного: дехто поступає так постійно, інші – ніколи; ці рухи не є ознаками брехні. Але особливого значення набуває той момент, коли такі рухи починаються або змінюються (наприклад, після запитання слідчого). В контексті допиту особливо слід слідкувати за моментом, коли стопа людини починає немов «підскакувати» – це чітка реакція на негативний подразник (задане питання). Як стверджує доктор Джо Куліс, кожен раз, коли у сидячої людини покачування ноги змінюється на «підскакування стопи», це явно означає, що людина почула або побачила щось таке, що їй не сподобалося. Таке підскакування ноги імітує удар і є підсвідомим способом боротьби з неприємностями. Також, можлива протилежна ситуація, коли допитуваний, який постійно покачував або тряс стопою, раптово перестає це робити – необхідно обов'язково відмітити та проаналізувати такий факт. Зазвичай, такий сигнал означає, що людина переживає стрес, різку зміну емоційного стану або відчуває якусь небезпеку. Ще одним сигналом дискомфорту є схрещування щиколоток, особливо якщо при цьому стопи ховаються під стілець. Деякі особи можуть стримувати рухи стоп і

ніг обвиваючи ними ніжку стільця. Дані сигнали є прикладами стримуючої поведінки (реакція «завмирання»), яка вказує, що людина чимось стурбована. Однак, самі по собі сигнали стримування не можна вважати ознаками обману; це всього лише сигнал самоконтролю та обережності, які однаково властиві чесним людям та брехунам.

Слід пам'ятати, що ознак брехні, як таких, не існує – немає жодного жесту, виразу обличчя або невимушеного скорочення м'язів, які самі собою означали б, що людина бреше. Проте, в разі виявлення комплексу невербальних та вербальних сигналів (три і більше) які не відповідають словам допитуваного в процесі допиту, можна стверджувати, що стимул (наприклад, питання слідчого) викликали негативну реакцію у допитуваного (стрес). В подальшому необхідно задавати уточнюючі запитання і встановити причину стресу допитуваного. Однак, виявлення стресу не свідчить про те, що допитуваний бреше, оскільки брехня – це лише одна із можливих причин стресу, а не єдина.

Список використаних джерел:

1. Н.А. Селиванов. Справочная книга криминалиста. – М.: Издательство НОРМА, 2000. – 727 с.
2. Keynote: The Power of Nonverbal Communications | Joe Navarro | CMX Summit West 2015 [Електронний ресурс]: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=HR10dvPRkSI> (дата звернення 17.09.2018).
3. Моррис Д. Наблюдая за человеком: Фундаментальное исследование всех невербальных сигналов / Десмонд Моррис; пер. с англ. Н. Караева. – М.: Ко Либри, Азбука-Аттикус, 2017. – 672 с., ил.